

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИЗВОРОЗНАНИЕ / ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI: 10.7546/DS.2023.16.29

ПРО ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА РУСЬ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРЧОСТІ В. С. ІКОННИКОВА (1841–1923)

Сергій Лиман

доктор історичних наук, професор, кафедра туристичного бізнесу та
країнознавства, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, 61022, м. Харків, Україна,
e-mail: s.lyman@karazin.ua, ORCID: 0000-0002-4965-0288

Однією з центральних фігур у візантиністиці Київського університету Св. Володимира другої половини XIX століття був професор кафедри російської історії В. С. Іконников. Його основна наукова праця – докторська дисертація «Досвід дослідження про культурне значення Візантії в російській історії» (1869). Ця робота і сьогодні становить великий інтерес для дослідників, оскільки вона охоплювала досить великий комплекс проблем. Серед них – виникнення ересей та еволюція системи освіти у Візантії, різні аспекти історії візантійського і руського чернецтва, вплив візантійської освіти, Церкви, права на культуру Русі тощо. В полеміці з візантійськими єретиками особливу активність В. С. Іконников слушно відводив чернецтву. Він відзначав, що рух релігійних сект у самій Візантії мав істотне позитивне значення. На його думку, в боротьбі з єретиками східна Церква виробила міцну догматичну систему, яка у майбутньому дозволяла відстояти її самостійність навіть тоді, коли імператори через політичні вигоди готові були пожертвувати релігійними інтересами. Цей концептуальний висновок набув поширення й у сучасній візантиністиці. В. С. Іконников підкреслював, що вплив Візантії на Русь у політиці, Церкві, культурі, освіті виявлявся по-різному. Київський професор повністю визнавав вплив Візантії в релігійному встановленні моральних засад в руському суспільстві та в політичній системі, в якій також переважала релігійна основа, але вплив Візантії в науковому відношенні вважав не настільки значним. Таким чином, одними з головних напрямів впливу Візантії на Русь В. С. Іконников слушно вважав релігійний і політичний чинники.

Ключові слова: Візантія, Русь, історія, В. С. Іконников, Київський університет Св. Володимира

ON THE BYZANTINE INFLUENCE ON RUS AND ITS REFLECTION IN THE WORKS OF V. S. IKONNIKOV (1841-1923)

Serhii Lyman

Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of Tourism Business and Regional
Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, 61022, Kharkiv, Ukraine
e-mail: s.lyman@karazin.ua, ORCID: 0000-0002-4965-0288

One of the central figures in the Byzantine studies of St. Vladimir Kiev University of the second half of the nineteenth century was V.S. Ikonnikov, Professor of the Department of Russian History. His main scientific work is a doctoral thesis “The experience of research on the cultural importance of Byzantium in Russian history” (1869). Even nowadays this work is still of great interest to researchers because it covered quite a wide range of issues. Among them are the following: emergence of heresies and evolution of the education system in Byzantium, various aspects of the history of Byzantine and Russian monasticism,

the influence of the Byzantine education, Church, law on the culture of Rus, etc. In the dispute with the Byzantine heretics, V. S. Ikonnikov deservedly assigned a particular active role to monasticism. V. S. Ikonnikov noted that the movement of religious sects in Byzantium itself had a significant positive meaning. In his opinion, in the fight against heretics, the Eastern Church developed a solid dogmatic system that in the future allowed to defend its independence even when the emperors were ready to sacrifice religious interests for political benefits. This conceptual conclusion was also spread in modern Byzantine studies. V. S. Ikonnikov emphasized that the influence of Byzantium on Russia in politics, the Church, culture, and education manifested itself in different ways. He fully recognized the influence of Byzantium in the religious establishment of moral principles in Russian society and in the political system, in which the religious basis also prevailed, but he did not consider the influence of Byzantium in scientific terms to be very significant. Thus, V. S. Ikonnikov rightly considered religious and political factors as one of the main directions of Byzantine influence on Russia.

Keywords: Byzantium, Rus, history, V. S. Ikonnikov, Kiev University of St. Vladimir

Візантійський вплив на Русь – тема, що хвилює істориків, письменників, публіцистів вже не одне століття. Багряна порфіра і дорогоцінна корона імператорів Візантії, блиск церковних куполів і окладів православних ікон запаливали їх інтерес у зв'язку з тим багатограним, багатовекторним впливом Другого Риму на майбутній «Третій Рим», який сприйняв з Константинополя різноманітні форми політичної та духовної культури.

У вітчизняній візантиністиці тема культурного, конфесійного, політичного впливу Візантії на Русь стала предметом різнопланових вивчень вже у XIX ст. При цьому одним із визнаних центрів візантинознавчих досліджень був університет Святого Володимира в Києві, а однією з центральних фігур у візантиністиці цього університету у другій половині XIX століття був професор кафедри російської історії Володимир Степанович Іконников (1841–1923).

Його біографія і внесок у вивчення вітчизняної історії отримали досить повне висвітлення в історіографії, як в монографіях І. Н. Войцехівської (Voitsekhivska 1998; Voitsekhivska 1999), так і в енциклопедичній літературі, наприклад, у статті Т. Щербань (Shcherban 2011, 103), чого не можна сказати про те місце, яке посідав учений у розвитку візантиністики. Головна наукова праця В. С. Іконникова – докторська дисертація «Досвід дослідження про культурне значення Візантії в російській історії» (1869). Ця дисертація стала єдиним науковим внеском вченого у візантиністику. Контекстно вона розглядалася в деяких працях, зокрема С. І. Лимана (Lyman 2009, 500–504, 564), в співавторських публікаціях С. І. Лимана і С. Б. Сорочана (Lyman, Sorochan 2004, 494–496; Lyman, Sorochan 2007, 26–30). Проте спеціальне дослідження, присвячене вивченню В. С. Іконниковим проблеми візантійського впливу на Русь, робиться вперше. Показово, що у статті С. В. Леонова помилково стверджується, що в Російській імперії школа візантиністики склалася наприкінці XIX ст. (Leonov 2012, 68), при цьому прізвище В. С. Іконникова в його публікації навіть не згадується. Насправді без творчості В. С. Іконникова важко скласти об'єктивне і повне уявлення про розвиток вітчизняної візантиністики.

Володимир Степанович Іконников народився в 1841 р. в Києві у дворянській родині. Син офіцера, він спочатку пішов по стопах батька і закінчив Володимирський Київський кадетський корпус (1861). Надалі його навчання проходило на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира (1861–1865) (DAK 1884, 41–44).

Уже на студентській лаві виявилися неабиякі дослідницькі здібності майбутнього вченого. У 1864 році він отримав золоту медаль за студентський твір «Максим Грек». Ця тема буде в подальшому продовжена ним – вже 1867 р. В. С. Іконников захистив дисертацію «Максим Грек. Історико-літературне дослідження», за яку отримав ступінь магістра російської історії (Biograficheskiy slovar 1884, 227).

Для підготовки магістерської дисертації, згідно з правилами того часу, здобувач повинен був пройти дворічну підготовку «стипендіатом для приготування до професорського звання». Для В. С. Іконникова не робили винятків: після закінчення навчання він став стипендіатом для приготування до професорського звання по кафедрі російської історії університету Св. Володимира (1865–1866). Одночасно В. С. Іконников викладав історію всесвітньої літератури в Київському інституті шляхетних дівчат й історію в Київській військовій гімназії (Lyman 2009, 564; Shcherban 2001, 103).

З Києвом була пов'язана майже вся подальша науково-педагогічна діяльність В. С. Іконникова. Лише нетривалий час він перебував у статусі приват-доцента Харківського університету по кафедрі російської історії (1866–1867), вчителя географії у 2-й Одеській гімназії (1867–1868), після чого з 1868 р. продовжив службу в університеті Св. Володимира. У 1868 р. він – доцент, потім екстраординарний (1870), ординарний (1871), заслужений (1892) професор кафедри російської історії.

Протягом багатьох років В. С. Іконников обіймав відповідні посади на факультеті та в університеті: секретар історико-філологічного факультету (1875–1877), декан (1877–1883), головний редактор наукового журналу «Университетские известия» (1873–1913) (Biograficheskiy slovar 1884, 227–228, 231). Саме під час тривалого 40-річного керівництва редакцією «Университетских известий» цей журнал став одним з відомих наукових друкованих органів в Російській імперії.

В архівних документах збереглося листування В. С. Іконникова, яке свідчить про прагнення вченого поліпшити систему освіти, про розробку ним нового «Проекту правок випробування в комісіях історико-філологічного факультету (IRTsNBNANU 1884, 1). В. С. Іконников разом з колегою по факультету медієвістом Ф. Я. Фортинським активно домагався більш справедливого по відношенню до викладачів рішення про зарахування років їхньої університетської служби, зокрема терміну, коли вони перебували стипендіантами для приготування до професорського звання. У 1884 р. це питання було порушено ними в Раді університету Св. Володимира і вирішене на їхню користь (Protokolyi 1884, 80–81, 83).

Як відомого вченого В. С. Іконникова запрошували на авторитетні наукові форуми, хоча і не завжди для цих цілей університетське керівництво знаходило кошти. Наприклад, питання про його відрядження на II Археологічний з'їзд в Петербурзі в грудні 1871 р. було вирішене в серпневому засіданні Ради із застереженням: «... клопотання це може бути піддано рішенням тільки в кінці поточного року, коли з точністю будуть визначені залишки сум, з яких могли б бути видані вказані кошти...» (Protokolyi 1871a, 24–25). Лише в жовтні 1871 р. питання про видачу В. С. Іконникову 150 рублів сріблом «як допомогу для згаданого відрядження» було поставлено на голосування в Раді (Protokolyi 1871b, 25).

В. С. Іконников всіляко сприяв популяризації історичних знань в Києві. Він брав активну участь у створенні 1873 р. Історичного товариства Нестора Літописця (ІТНЛ) і став другим за часом головою цього товариства (1874–1877; 1893–1895). Хоча в ІТНЛ, згідно зі Статутом, основна увага приділялася «розвитку російської історичної науки ...», у тому ж Статуті стверджувалося: «До кола занять товариства входить також розробка історії та літератури загальної, наскільки це перебуває у зв'язку з розумовим життям російського народу» (Istoriko-statisticheskie zapiski 1884, 14). Одним із напрямів вивчення загальної історії в ІТНЛ стала візантиністика.

У 1872–1873 рр. В. С. Іконников перебував у закордонному відрядженні, під час якого проходив наукове стажування у вищих навчальних закладах Німеччини, Франції, Швейцарії та Італії (Biograficheskiy slovar 1884, 228).

Послідовний прихильник вищої жіночої освіти, В. С. Іконников був членом комітету з організації Київських вищих жіночих курсів (1876), а після їх відкриття декілька років очолював КВЖК (1881–1889) (Biograficheskiy slovar 1884, 231).

Відомий учений, активний дослідник, талановитий педагог В. С. Іконников у 1914 р. був обраний академіком Петербурзької Академії Наук, а у 1921 р. – академіком Української Академії Наук (Lyman 2009, 564).

Як вже відзначалось, головною науковою працею І. С. Іконникова стала його докторська дисертація «Досвід дослідження про культурне значення Візантії в російській історії» (1869). До В. С. Іконникова вітчизняні вчені неодноразово писали про вирішальний і різноманітний вплив Візантії на історичну долю Русі. Так, ще автор магістерської дисертації «Про відношення константинопольського патріарха до руської ієрархії» (1846) петербурзький (згодом харківський) історик О. П. Зернін дуже високо оцінював факт прийняття Руссю християнства від процвітаючої, культурної Візантії, а поширення нової релігії автор називав «другим заснуванням держави» (Zernin 1846, 3).

Інтерес до теми русько-візантійських відносин проявляли і дослідники українських земель Російської імперії. Прикладом подібного інтересу є магістерська дисерта-

ція М. О. Лавровського «Про візантійський елемент в мові договорів руських з греками» (1853), монографія А. К. Завадського-Краснопольського «Вплив греко-візантійської культури на розвиток цивілізації в Європі» (1866), пробна лекція «Про договори руських з греками» (1870), прочитана в університеті Св. Володимира магістрантом юридичного факультету В. В. Сокольським.

Дисертація харківського ученого М. О. Лавровського мала важливе значення для вивчення, головним чином, культурних відносин Візантії з Руссю. Дослідник прагнув довести візантійське походження договорів, їх безперечну приналежність «до числа перекладних пам'яток» (Lavrovskiy 1853, 4). На підставі наведених ним прикладів зі збірки грамот візантійських імператорів, уривків з хроніки Іоанна Малали, творів Феофілакта Сімокатти, Георгія Кедріна М. О. Лавровський переконливо довів незаперечний нині факт, що «... зовнішня форма, яку надавали греки різним актам, що мали офіційне значення, подібна до форми договорів» (Lavrovskiy 1853, 12). При цьому вчений відзначив, що візантійський вплив на текст договорів «найбільшою мірою відбився в їх вступях і висновках і найменшою – в самих статтях» (Lavrovskiy 1853, 155). Таку думку поділяли й візантиністи кінця XX – XXI ст., що заглиблювалися в препарування філології джерел (Malingoudi 1994).

Внесок М. О. Лавровського у порівняння текстів договорів русів з грецькими текстами, що не збереглися, а також в їхню реконструкцію отримав високу оцінку сучасників. Багато в чому вченому вдалося створити підґрунтя для подальших наукових досліджень з цієї теми у вітчизняній науці. Проблема договорів руських князів з візантійськими імператорами стане популярною і серед тем медальних студентських творів (Temyi dlya semestralnyih sochineniy 1861, 13).

Монографія іншого сучасника І. С. Іконникова – випускника університету Св. Володимира А. К. Завадського-Краснопольського «Вплив греко-візантійської культури на розвиток цивілізації в Європі» (1866) містила ключову думку про те, що «постійний і тісний зв'язок руської церкви з грецькою підтримував релігійну освіту в Росії» (Zavadskiy-Krasnopol'skiy 1866, 79). Проте твердження автора про те, що Русь в домонгольський період «ніби становила одну з провінцій Візантії, звідки приходило до нас все необхідне» (Zavadskiy-Krasnopol'skiy 1866, 82) для державного устрою, є відверто ненауковим.

Прикладом інтересу до теми впливу Візантії на Русь стала і пробна лекція «Про договори руських з греками» (1870), прочитана в університеті Св. Володимира магістрантом юридичного факультету В. В. Сокольським. У тематичному плані вона нагадувала дослідження М. О. Лавровського, яке київський вчений назвав «найчудовішим» з творів філологічного характеру» (Sokolskiy 1870, 1–2). Відзначимо, що юрист В. В. Сокальський розумів значення цих договорів значно ширше, ніж вимагали особливості його спеціальності: «З договорами ... з'являється у нас дія грецької цивілізації і всіх тих начал, які згасаюча імперія східних римських цезарів заповіла імперії нових цезарів сходу, що зароджувалася» (Sokolskiy 1870, 29). Таким чином, тематично В. В. Сокальський частково торкнувся тієї глобальної цивілізаційної проблеми, яку вже більш активно досліджував його колега по університету Св. Володимира В. С. Іконников.

Докторська дисертація В. С. Іконникова «Досвід дослідження про культурне значення Візантії в російській історії» охоплювала досить великий комплекс проблем. Серед них – виникнення ересей та еволюція системи освіти у Візантії, різні аспекти історії візантійського і руського чернецтва, вплив візантійської освіти, Церкви, права на культуру Русі тощо.

Перш ніж оцінити ступінь і форми культурного впливу Візантії на Русь, В. С. Іконников зробив спочатку нарис історії освіти в ранній Візантії. Певною мірою надалі йому буде вторити відомий нарис В. Преображенського, що залишався багато в чому унікальним для російської візантиністики (Preobrazhenskiy 1881). Таку першість важливо засвідчити, оскільки вже Карл Крумбахер у 1897 р. відзначав мізерність свідчень подібного роду у візантійській літературі, що робить проблему вивчення освіти в імперії однією з найскладніших (Krumbacher 1897, 591; порівн.: Preobrazhenskiy 1881; Samodurova 1989).

Серед факторів, що безпосередньо впливали на ромейську освіту, В. С. Іконников слушно виділяв докладно відображений в джерелах еретичний рух (Iz deyaniy ikonoborcheskogo sobora 754 goda 1951, 112; Anna Komnina, 1996, 419). Цей еретичний рух «протягом кількох століть ... становив переважаюче явище в розумовому житті Сходу

і Візантійської імперії» (Ikonnikov 1869, 22). У полеміці з єретиками особливу активність, на думку автора, виявило чернецтво, політична вага якого у Візантії неухильно зростала.

При цьому В. С. Іконников відзначав, що рух релігійних сект мав істотне позитивне значення: «... в боротьбі з єретиками східна церква виробила ту міцну догматичну систему, яка потім завжди в змозі була відстояти її самостійність навіть в той час, коли імператори через політичні вигоди готові були пожертвувати релігійними інтересами» (Ikonnikov 1869, 52). Це важливе спостереження перегукується з поглядами деяких наступних дослідників найвищого рівня, що підкреслює прозорливість наукових поглядів київського вченого (див. наприклад: Lemerle 1971).

Одним з напрямків культурного впливу Візантії на Русь В. С. Іконников природно вважав релігійний фактор. Але хоча греки й обіймали тривалий час найвищі посади в руській церковній ієрархії, вчений не був схильний надмірно перебільшувати вплив Візантії на руське суспільство в сфері освіти.

Через незначне поширення на Русі давніх мов першорядне значення в освіті, на його думку, набувала перекладна література (твори отців Церкви, твори релігійно-морального характеру тощо). Ці роботи, як вказував автор, «... надали руському життю виключно релігійне спрямування, що зберігалось весь час давнього періоду під переважним впливом візантійської літератури» (Ikonnikov 1869, 61).

Слід зазначити, що авторитетний візантиніст Г. Г. Літаврін також визнавав подібний факт, хоча й уточнював, що на Русь проникали, як правило, праці класиків релігійної ортодоксії ранньохристиянської епохи, в той час як праці теологів-сучасників, які жили в IX–XII ст., «залишалися на Русі невідомими» (Litavrin 2000).

Той факт, що на Русі «... напрямок розумового і морального життя йшов від духовенства і переважно з монастирів», які розвивалися під безпосереднім впливом Візантії, робив закономірним концептуальну заяву В. С. Іконникова про своєрідний «монастирський характер» візантійської освіти на Русі. «У той час, – доводив учений, – коли Русь підкорилася впливу Візантії, панування релігійних ідей досягло там... апогею і монастирі давали напрямок суспільству» (Ikonnikov 1869, 225). Серед подібних запозичень В. С. Іконников називав, наприклад, основні положення домашньої педагогіки з «негативним поглядом на жінку».

Крім вищевказаних, дослідник розглядав ще один важливий аспект впливу Візантії на Русь – політичний. «Протягом тривалого періоду безпосередній залежності Росії (так в тексті – С.Л.) від Візантії (998–1448) в церковному відношенні візантійський уряд постійно прагнув затвердити за собою політичний вплив на Росію», – вважав автор (Ikonnikov 1869, 296).

Проте тези В. С. Іконникова про це «*постійне*» прагнення суперечить думка Г. Г. Літаврїна, який стверджував, що з XII ст. політика Візантії щодо Русі набула «маневрений і вибірковий характер» і стала «різною щодо різних князівств» (Litavrin 1999, 498). Відомий український візантиніст С. Б. Сорочан вважає, що «з прийняттям Хрещення Русь не втратила своєї самостійності. Вона залишалася стратегічно рівним партнером Рومейського царства, будучи його «духовною дочкою», але не політичним сателітом» (Sorochan, 2018, 454).

Показово, що імперія ніколи не загрожувала русам експансією; хрещена Русь, одна з небагатьох сусідів Візантії, вже не думала про захоплення Константинополя, а її незалежні князі мали найбільш міцні зв'язки з василевсами та ніколи не зазіхали на їх авторитет в християнському світі (Chrysos, 1992, 233–245; Obolensky 1971, 201–286).

У той же час висловлювання Г. Г. Літаврїна про перенесення з Візантії на Русь східнохристиянської концепції верховної державної влади (Litavrin 1999, 477) не суперечили одному з основних висновків В. С. Іконникова про те, що на Русь нові поняття про верховну владу принесло візантійське духовенство, а «теорія світської влади утвердилася в суспільстві на візантійських переказах, духовному авторитеті та джерелах візантійської писемності» (Ikonnikov 1869, 369).

Загальні висновки В. С. Іконникова щодо різних аспектів візантійського впливу на Русь містили в собі диференційований підхід автора. Він повністю визнавав вплив Візантії в «релігійному встановленні моральних засад в руському суспільстві та у політичній системі, в якій також переважала релігійна основа», але водночас уважав, що «не мож-

на сказати в такому великому сенсі про освітній вплив Візантії в науковому відношенні» (Ikonnikov 1869, 509).

Серед причин подібного явища вчений на перше місце поставив такий фактор: «У той час, коли Русь підпорядковувалася впливу Візантії, освіченість останньої перебувала вже в занепаді» (Ikonnikov 1869, 561). Про цей занепад історик склав уявлення вже за повідомленнями візантійських авторів XII ст. (Анни Комніни, Євстафія Солунського тощо), плутаючи його з кризою імперської системи влади. Проте, відомий фахівець візантійської культури О. П. Каждан відзначав, що «XI і XII ст. були ... часом істотних культурних зрушень..., підйому освіченості та зростання наукових знань» (Kazhdan 1997, 237). Саме на цей час припав апогей інтересу до античного знання, гуманізація історичної думки, в мистецтві затверджувався світський напрям, свого піку досяг розвиток естетичної думки, що зробила істотний вплив на художню практику тієї ж Русі.

На суперечливість певних висновків В. С. Іконникова вказували вже його опоненти-сучасники. При цьому, в деяких випадках критика мала невинуватити агресивний характер і не змогла неупереджено оцінити всієї наукової грандіозності спроби, розпочатої київським вченим. Зокрема, автором найбільш гострої критичної статті під ініціалами «В. К.» виявився, за деякими даними, відомий історик В. О. Ключевський. Щоправда він оцінював роботу В. С. Іконникова головним чином як дослідження руських монастирів, чому повністю присвячені два з десяти розділів дисертації.

Критична стаття «В. К.» стала початком запеклих суперечок в Раді університету Св. Володимира і причиною досить гострої журнальної полеміки. Відверто непримиренну позицію по відношенню до праці В. С. Іконникова зайняв професор кафедри загальної історії медієвіст В. О. Більбасов. Він неодноразово заявляв, що вважає передчасним обрання свого колеги на посаду екстраординарного професора (Osobyie mneniya 1869, 54). В. О. Більбасов вказував при цьому не тільки на негативний відгук «В. К.». У власному критичному розборі він виділив як помилкові й ненаукові висновки В. С. Іконникова про те, що вплив візантійської освіченості на Русь поширився з візантійських монастирів і тому ця освіченість може називатися монастирською (Osobyie mneniya 1869, 56).

Об'єктами критики В. О. Більбасова були: відбір автором джерел, способи роботи з ними, суперечливості висновків про ступінь впливу Візантії на руську культуру тощо. «Такі вчені прийоми п. Іконникова, – категорично висловлювався В. О. Більбасов, – мали привести і дійсно привели його до висновків, що аж ніяк не відповідають сучасному рівню історичної науки взагалі й науки російської історії особливо» (Osobyie mneniya 1869, 66).

Проте більша частина університетської Ради вважала ці зауваження упередженими. В. С. Іконников надрукував у пресі свої заперечення та роз'яснення на рецензію «В. К.» і на відгук В. О. Більбасова (Ikonnikov 1870). Незважаючи на емоційний тон, дисертанту вдалося довести, що праця його не є спеціальним дослідженням з історії руських монастирів, як вирішив «В. К.», а оскільки негативна думка В. О. Більбасова склалася, в першу чергу, під впливом цієї рецензії, В. С. Іконникову неважко було повторити подібні контраргументи також своєму колезі по факультету.

Факультет незабаром залишився без В. О. Більбасова. Він залишив Київ та його університет. В. С. Іконников же зберіг і зміцнив свої позиції. Однак навіть його впливу не вистачило на те, щоб у схожій ситуації відстояти свого колегу, відомого київського візантиніста П. О. Терновського, який присвятив свої роботи проблемі культурної взаємодії Русі та Візантії (Ternovskiy 1875). За твір «Грекосхідна церква в період вселенських соборів» (1883) П. О. Терновський піддався опалі, був звинувачений в пропагуванні доктрин протестантських авторів і звільнений з Київської духовної академії та університету Св. Володимира. Лише в 1916 р. В. С. Іконников зумів розкрити в пресі (Ikonnikov 1916, 3, 6) всі таємниці того, кого не без підстав слід вважати не тільки його колегою, але й послідовником.

Таким чином, професор кафедри російської історії В. С. Іконников (1841–1923) був однією з центральних фігур у візантиністиці Київського університету Св. Володимира другої половини XIX століття. Його основна наукова праця – докторська дисертація «Досвід дослідження про культурне значення Візантії в російській історії» (1869). Ця робота й сьогодні становить великий інтерес для дослідників, оскільки вона охоплювала досить великий комплекс проблем. Серед них – виникнення ересей та еволюція системи освіти у Візантії, різні аспекти історії візантійського і руського чернецтва, вплив візантійської освіти, Церкви, права

на культуру Русі тощо. В полеміці з візантійськими єретиками особливу роль В. С. Іконников заслужено відводить чернецтву, а одними з головних напрямів впливу Візантії на Русь він слушно вважав релігійний та політичний чинники. Візантинознавчі традиції В. С. Іконникова в університеті Св. Володимира були продовжені в творчості його сучасників – П. О. Терновського та Ю. А. Кулаковського.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Anna Komnina, 1996. Aleksiađa [Alexiad]. Sankt-Peterburg, Aleteyya, 704 s. (In Russian).
Анна Комнина, 1996. Алексиада. Санкт-Петербург, Алетея, 704 с.
- Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Svyatogo Vladimira (1834–1884). 1884 [Biographical Dictionary of Professors and Teachers of the Imperial University of St. Vladimir (1834–1884)]. Sost. pod red.: V. S. Ikonnikova. Kiev, Tipografiya universiteta, 860 s. (In Russian).
Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Святого Владимира (1834–1884). 1884. Сост. под ред.: В. С. Иконникова. Киев, Типография университета, 860 с.
- Chrysos, Ev. 1992. “Wos Old Russia a Vassal State of Byzantium?”. *The Legacy of Saints Cyril and Methodius to Kiev and Moscow*. Thessaloniki, pp. 233–245.
- DAK. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archive of the City of Kyiv], f. 16. op. 465, spr. 4754. Formularniy spisok professora V. S. Ikonnikova (1872), ark. 41–44. (In Russian).
Державний архів міста Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 4754. Формулярний список професора В. С. Іконникова (1872), арк. 41–44.
- Ikonnikov, V. 1869. Opyit issledovaniya o kulturnom znachenii Vizantii v russkoy istorii [Research Experience on the Cultural Significance of Byzantium in Russian History]. Kiev, Tipografiya universiteta, 562 s. (In Russian).
Іконников, В. 1869. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории. Киев, Типография университета, 562 с.
- Ikonnikov V. S. 1870. Vozrazheniya na retsenziyu g. Bilbasova o sochinenii «Opyit issledovaniya o kulturnom znachenii Vizantii v russkoy istorii» [Objections to the Review of Mr. Bilbasov on the Essay “The Experience of Research on the Cultural Significance of Byzantium in Russian History”]. *Universitetskie izvestiya*, No. 5, s. 1–56. (In Russian).
Іконников В. С. 1870. Возражения на рецензию господина Бильбасова о сочинении «Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории». *Университетские известия*, № 5, с. 1–56.
- Ikonnikov, V. 1916. K biografii professora F. A. Ternovskogo (epizod iz istorii russkoy tsenzuryi) [To the Biography of Professor F. A. Ternovsky (an Episode from the History of Russian Censorship)]. Kiev, 9 s. (In Russian).
Іконников, В. 1916. К биографии профессора Ф. А. Терновского (эпизод из истории русской цензуры). Киев, 9 с.
- IRTsNBNU. Instytut rukopysiv Tsentralnoi naukovoï biblioteki NAN Ukrainy [Institute of Manuscripts of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine], f. 65. spr. 230. Ikonnikov V. [Dashkevichu] Nikolayu Pavlovichu. Pismo konfidentsialnoe. (1884), ark. 1. (In Russian).
Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України, ф. 65, спр. 230. Іконников В. [Дашкевичу] Ніколаю Павловичу. Письмо конфіденціальне. (1884), арк. 1.
- Istoriko-statisticheskie zapiski ob uch.Yonyih i uchebno-vspomogatelnyih uchrezhdeniyah universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). 1884 [Historical and Statistical Notes on Scientists and Educational and Auxiliary Institutions of the University of St. Vladimir (1834–1884)]. Pod redatsiey V. S. Ikonnikova. Kiev, Tipografiya universiteta, 416 s. (In Russian).
Історико-статистические записки об учёных и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884). 1884. Под редакцией В. С. Иконникова. Киев, Типография университета, 416 с.
- Iz deyanii ikonoborcheskogo sobora 754 goda [From Deeds Iconoclast Council of 754]. *Sbornik dokumentov po sotsialno-ekonomicheskoy istorii Vizantii*. 1951. Moskva, s. 112. (In Russian).
Из деяний иконоборческого собора 754 года. *Сборник документов по социально-экономической истории Византии*. Москва 1951, с. 112.
- Kazhdan, A. P. 1997. Vizantiyskaya kultura (X–XI vv.) [Byzantine Culture (10–11 Centuries)]. Sankt-Peterburg, Aleteyya, 280 s. (In Russian).
Каждан, А. П. 1997. Византийская культура (X–XI вв.). Санкт-Петербург, Алетея, 280 с.

Krumbacher K. 1897. Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453). München, Beck, XX, 1193 S.

Lavrovskiy, N. A. 1853. O vizantiyskom elemente v yazyike dogovorov russkikh s grekami [On the Byzantine Element in the Language of Russian Treaties with the Greeks]. Sankt-Peterburg, Tipografiya imperatorskoy Akademii Nauk, 163 s. (In Russian).

Лавровский, Н. А. 1853. О византийском элементе в языке договоров русских с греками. Санкт-Петербург, Типография императорской Академии наук, 163 с.

Lemerle P. 1971. Le premier humanisme byzantin. Paris: Presses Universitaires France, 326 p.

Leonov, S. V. 2012. K voprosu o vliyaniy Vizantii na russkuyu istoriyu [On the Question of the Influence of Byzantium on Russian History]. *Istoricheskiy zhurnal: nauchnyie issledovaniya*. No. 6 (12), s. 67–76. (In Russian).

Леонов, С. В. 2012. К вопросу о влиянии Византии на русскую историю. *Исторический журнал: научные исследования*. № 6 (12), с. 67–76.

Litavrin, G. G. 1999. Vizantiya i slavyane [Byzantium and Slavs]. Sankt-Peterburg, Aleteyya, 608 s. (In Russian).

Литаврин, Г. Г. 1999. Византия и славяне. Санкт-Петербург, Алетея, 608 с.;

Litavrin, G. G. 2000. Vizantiya, Bolgariya i Drevnyaya Rus (IX – nachalo XII vv.) [Byzantium, Bulgaria and Ancient Rus' (9th-Beginning of 12th centuries)]. Sankt-Peterburg, Aleteyya, 416 s. (In Russian).
Литаврин, Г. Г. 2000. Византия, Болгария и Древняя Русь (IX–начало XII вв.). Санкт-Петербург, Алетея, 416 с.

Lyman, S. I., Sorochan, S. B. 2003–2004. Vizantiya v trudah istorikov ukrainskikh zemel Rossiyskoy imperii v 1804–1874 gg. [Byzantium in the Works of Historians of the Ukrainian Lands of the Russian Empire in 1804–1874]. *Stratum-plus*. Sankt-Peterburg, Kishenyov, Buharest, Odessa, vyipusk 5, s. 485–508. (In Russian).

Лиман, С. И., Сорочан, С. Б. 2003–2004. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1804–1874 гг. *Stratum-plus*. Санкт-Петербург, Кишенёв, Бухарест, Одесса, выпуск 5, с. 485–508;

Lyman, S. I., Sorochan, S. B. 2007. Istoriya izucheniya Vizantii v yuzhnykh guberniyakh Rossiyskoy imperii (1804–1874 gg.) [The History of the Study of Byzantium in the Southern Provinces of the Russian Empire (1804–1874)]. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta*. Moskva, seriya II: istoriya, istoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi, issue 4 (21), s. 7–52. (In Russian).

Лиман, С. И., Сорочан, С. Б. 2007. История изучения Византии в южных губерниях Российской империи (1804–1874 гг.) *Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*. Москва, серия II: история, история Русской Православной Церкви, выпуск 4 (21), с. 7–52;

Lyman, S. I. 2009. Idei v latah: Zapad ili Vostok? Srednevekovye v ocenakh medievistov Ukrainy (1804–pervaya polovina 1880-h gg.) [Ideas in armor: West or East? Middle Ages in the Assessments of Ukrainian Medievalists (1804–the First Half of the 1880s)]. Harkov, Harkovskaya gosdarstvennaya akademiya kultury. 688 s. (In Russian).

Лиман, С. И. 2009. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804–первая половина 1880-х гг.). Харьков, ХГАК, 688 с.

Malingoudi I. 1994. Die russisch-byzantinischen Verträge des 10. Jh. aus diplomatischer Sicht. Thessaloniki, Vanias, 118 s.

Mihail Psell. 1978. Hronografiya [Chronography]. Moskva. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Psell/hronografija/ (In Russian).

Михаил Пселл. 1978. Хронография. Москва, 1978. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Psell/hronografija/

Obolensky D. 1971. The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453. London, Weidenfeld & Nicolson, 445 p.

Osobyie mneniya professorov Selina, Bilbasova i Tsehanovskogo. V prilozhenie k protokolu 19 dekabrya 1869 g. v zasedanii Soveta universiteta Svyatogo Vladimira. 1870 [Dissenting Opinions of Professors Selin, Bilbasov and Tsehanovsky. In the Annex to the Protocol on December 19, 1869 at a Meeting of the Council of the University of St. Vladimir]. *Universitetskie izvestiya*. No. 3, s. 41–70. (In Russian).

Особые мнения профессоров Селина, Бильбасова и Цехановского. В приложение к протоколу 19 декабря 1869 г. в заседании Совета университета Св. Владимира. 1870. *Университетские известия*, № 3, с. 41–70.

Preobrazhenskiy, V. 1881. Vostochnyye i zapadnyie shkolyi vo vremena Karla Velikogo [Eastern and Western Schools in the Time of Charlemagne]. Sankt-Peterburg, Tipografiya F. G. Eleonskogo, 468 s. (In Russian).

Преображенский, В. 1881. Восточные и западные школы во времена Карла Великого. Санкт-Петербург, Типография Ф. Г. Елеонского, 468 с.

Protokolyi zasedaniy Soveta imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira 7 maya 1871 goda. 1871a [Minutes of the Meetings of the Council of the Imperial University of St. Vladimir on May 7, 1871]. *Universitetskie izvestiya*, No. 8, s. 1–33. (In Russian).

Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 7 мая 1871 года. 1871a. *Университетские известия*, № 8, с. 1–33.

Protokolyi zasedaniy Soveta imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira 2 oktyabrya 1871 goda. 1871b [Minutes of the Meetings of the Council of the Imperial University of St. Vladimir on October 2, 1871]. *Universitetskie izvestiya*, No. 12, s. 1–27. (In Russian).

Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 2 октября 1871 года. 1871b. *Университетские известия*, № 12, с. 1–27.

Protokolyi zasedaniy Soveta imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira 21 oktyabrya 1883 goda. 1884 [Minutes of the Meetings of the Council of the Imperial University of St. Vladimir on October 21, 1883]. *Universitetskie izvestiya*, No. 3, s. 79–122. (In Russian).

Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 21 октября 1883 года. 1884. *Университетские известия*, № 3, с. 79–122.

Samodurova, Z. G. 1989. Shkoly i obrazovanie [Schools and Education]. *Kultura Vizantii. Vtoraya polovina VII–XII v.* Moskva, s. 366–400. (In Russian).

Самодурова, З. Г. 1989. Школы и образование. *Культура Византии. Вторая половина VII–XII в.* Москва, с. 366–400.

Shcherban, T. 2011. Ikonnykov Volodymyr Stepanovych [Ikonnikov Volodymyr Stepanovich]. *Skhodoznavstvo i vizantolohiia v Ukraini v imenakh: biobibliografichnyi slovnyk*. Kyiv, s. 103. (In Ukrainian).

Щербань, Т. 2011. Іконников Володимир Степанович. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліографічний словник*. Київ, с. 103.

Sokolskiy, V. V. 1870. O dogovorah russkikh s grekami [On the Treaties between the Russians and the Greeks]. *Universitetskie izvestiya*, No. 4, s. 1–29. (In Russian).

Сокольский, В. В. 1870. О договорах русских с греками. *Университетские известия*, № 4, с. 1–29.

Sorochan, S. B. 2018. Romeyskoe tsarstvo. Kniga dlya chteniya po istorii Vizantii [Roman Kingdom. A Book to Read on the History of Byzantium]. Harkov, Maydan, part 1. 720 s.

Сорочан С. Б. 2018. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии. Харьков, Майдан. Часть 1. 720 с.

Temy dlya semestralnykh sochineniy. 1861. [Topics for Semester Essays]. *Universitetskie izvestiya*, No. 2, s. 10–13. (In Russian).

Темы для семестральных сочинений. 1861. *Университетские известия*, № 2, с. 10–13.

Ternovskiy, F. 1875. Izuchenie vizantiyskoy istorii i ego tendentsioznoe prilozhenie v Drevney Rusi [The Study of Byzantine History and Its Tendentious Application in Ancient Rus']. Kiev, Tipografiya universiteta, випуск 1, 301 s. (In Russian).

Терновский, Ф. 1875. Изучение византийской истории и её тенденциозное приложение в Древней Руси. Киев, Типография университета, выпуск 1, 301 с.

Voitsekhivska, I. N. 1998. Akademyk Volodymyr Ikonnykov: zhyttiepys ta bibliohrafiia [Academician Volodymyr Ikonnikov: Biography and Bibliography]. Kyev, 132 s. (In Ukrainian).

Войцехівська, І. Н. 1998. Академик Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. Київ, 132 с.

Voitsekhivska, I. N. 1999. Volodymyr Ikonnykov: dzhereloznavchi studii [Volodymyr Ikonnikov: Source Studies]. Kyev, Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva, 358 s. (In Ukrainian).

Войцехівська, І. Н. 1999. Володимир Іконников: джерелознавчі студії. Київ, Інститут української археографії та джерелознавства, 358 с.

Zavadskiy-Krasnopol'skiy A. 1866. Vliyanie greko-vizantiyskoy kulturyi na razvitie tsivilizatsii v Evrope [Influence of Greco-Byzantine Culture on the Development of Civilization in Europe]. Kiev, Tipografiya universiteta, 127 s. (In Russian).

Завадський-Краснопольський А. 1866. Влияние греко-византийской культуры на развитие цивилизации в Европе. Киев, Типография университета, 127 с.

Zernin, A. P. 1846. Ob otnoshenii Konstantinopolskogo patriarha k russkoy ierarhii [On the Attitude of the Patriarch of Constantinople Towards the Russian Hierarchy]. Sankt-Peterburg, Tipografiya voenno-uchebnykh zavedeniy, 63 s. (In Russian).

Зернин, А. П. 1846. Об отношении Константинопольского патриарха к русской иерархии. Санкт-Петербург, Типография военно-учебных заведений, 63 с.

Дата подання статті до редакції – 19.08.2023 р.